

A PROTESTANTIZMUS HATÁSA AZ EGÉSZSÉGÜGYRE

SZŰCS KÓSZÓ IZABELLA¹ ÉS SZŰCS CSABA²

Összefoglaló: A kutatás azt mutatja be, hogy a reformáció milyen hatást gyakorolt az egészségügy fejlődésére a 16. és a 17. században. Hangsúlyozza, hogy a protestantizmus elvei és a Szentírás hű követése jelentős hatással voltak az egészségvédelemre és az egészségügyi rendszerekre, valamint a középkori valóságos babonák helyett a Szentírás újbóli középpontba helyezésére. Kitér a Biblia és az egészségvédelem kapcsolatára, a Szentírásnak az egészséges életmódra vonatkozó útmutatásaira, valamint a testi és lelki egészség összefüggésére. A tanulmány azonban hangsúlyozza, hogy habár a „protestáns gyógyászat” fogalma még nem körvonalazódott, a protestantizmus alapelvei és a Biblia szerinti útmutatások alkalmazása jelentősen kihatott az egészségügyi gondolkodás és gyakorlat fejlődésére.

Kulcsszavak: protestantizmus, egészségügy, Szentírás, Martin Luther, Philip Melanchton, Johannes Bugenhagen, Andreas Vesalius, Sir Thomas Browne, Edward Browne, Paracelsus.

1 mester teológus, kutató, Károli Gáspár Protestáns Kutatóközpont Szabadka, email: szk.izabella@karoli.org.

2 mester teológus, kutató, Károli Gáspár Protestáns Kutatóközpont Szabadka, email: sz.csaba@karoli.org.

BEVEZETŐ HELYETT

A reformáció nem csak a vallási életet alakította át, hanem jelentős hatást gyakorolt az élet más területeire is, így az egészséggel kapcsolatos nézetekre. Jelen kutatásnak az a célja, hogy bemutassa, miként befolyásolta a reformáció az egészségügy fejlődését a 16. és a 17. században. Habár a „protestáns gyógyászat” fogalma még nem körvonalazódott, a protestantizmus elvei és a Szentírás helyes alkalmazása jelentős hatással voltak az egészségvédelemre, az egészségügyi rendszerekre, valamint a középkori vallásos babonák helyett a Szentírás újbóli középpontba helyezésére.

A BIBLIA ÉS AZ EGÉSZSÉGVÉDELEM

Előjáróban szeretnénk hangsúlyozni, hogy a Szentírás számos olyan útmutatást kínál, amelyek az egészséges életvitelhez kapcsolódnak. Ez különösen jelentős, tekintettel arra, hogy Luther és a reformáció további alakjai a Bibliát Isten ihlette, időálló szöveggént kezelték. A Szentírás mint a keresztény hit alapvető dokumentuma rengeteg utalást tartalmaz az egészségre és az egészséges életmódra. Ezek a referenciák nem csupán spirituális értelmezést biztosítanak, hanem konkrét útmutatást is nyújtanak a testi és a lelki jólét megteremtéséhez.

Az Ószövetség, különösen a Tóra, bőséges útmutatást nyújt az étkezési szokások és tisztasági előírások terén. Mózes harmadik könyve alaposan kifejti az étkezési szabályokat, sok közülük mai szemszögből is az egészséges táplálkozás elveit tükrözi. Ezek a szabályok például részletesen meghatározzák, mely állatok (úgymond tisztátalan állatok) fogyasztása tilos, valamint a vér fogyasztásának tilalmát is megfogalmazzák. Az Ószövetség és az Újszövetség egyaránt tiltja a vér fogyasztását, hisz a Biblia szerint a vér az élet, azaz a lélek hordozója (Mózes V. könyve 12:23).

A vér fogyasztása több kultúrában is megfigyelhető, de ez számos egészségügyi kockázatot hordozhat, még megfelelő hőkezelés esetén is, ugyanis a vér a testben lebomló anyagokat is szállítja. Magas a vastartalma, amely bár szükséges az emberi test számára pl. a vörösvérsejtek előállításához és az oxigénnek a sejtekbe szállításához, a túlzott bevitele azonban komplikációkat idézhet elő. Nagy mennyiségű vasbevitel esetén az emberi szervezet nehezen képes eltávolítani a fölösleget, hemokromatózishoz vezethet, vagyis lerakódik a szövetekben, s károsítja őket (Tomonokó, 2023). Ez a betegség számos egészségügyi problémát okozhat, mint például:

- ◆ májkárosodás
- ◆ folyadék felhalmozódása a tüdőben
- ◆ kiszáradás
- ◆ alacsony vérnyomás
- ◆ cukorbetegség
- ◆ idegrendszeri károsodás
- ◆ szívbetegség
- ◆ ízületi gyulladás³

Érdekességként még megemlítenénk, hogy habár az állati vérnek nagy a fehérje- és vastartalma, ezek a tulajdonságai egészségügyi kockázatokkal járnak, ami aggodalmat kelt a fogyasztók körében. A magas vas- és fehérjetartalom károsíthatja a fogyasztók sejtstruktúráját, a fehérjéket, a membránokat és a DNS-t. Ez növelheti bizonyos ráktípusok kialakulásának kockázatát is. Emiatt sokan kerülnek az állati vér vagy vér alapú összetevőket tartalmazó élelmiszereket (Ofori-Hsieh, 2013).

Az Ószövetség szerinti másik jelentős étkezési korlátozás a sertéshús fogyasztásának tilalma. Ezt a magas vérnyomással is összefüggésbe hozzák. Dr. Predrag Nenadić úgy vélekedik, hogy különösen azoknak az embereknek ajánlott kerülni a sertéshús fogyasztását, akik magas vérnyomással küszködnek. Ha kiiktatjuk étrendünkől, az hozzájárulhat egészségi állapotuk javulásához

A disznóhús fogyasztása több szempontból is káros. Az egyik ilyen a trichinelózis nevű betegség megjelenése, ami a *Trichinella* fajok, köztük a *T. spiralis* által okozott fertőzés. Ez a parányi fonalféreg főként a házi sertés és a vaddisznó húzában található meg, és ha a hús nincs megfelelően kezelve, a férgek bejuthatnak az emberi szervezetbe, és súlyos tüneteket okozhatnak, például lázat, gyomor-bélrendszeri gyulladást, izom- és ízületi fájdalmakat, nehéz légzést, idegrendszeri tüneteket és szívizom-gyulladást.⁴ Egy másik halált okozó betegség a botulizmus, más néven kolbászmérgezés. Ez egy súlyos, potenciálisan halálos ételmérgezés, amit főleg a nyers húsból levő *Clostridium botulinum* baktérium toxinja okoz. A tünetei: hányinger, szédülés, látászavarok, nyelési és beszédnehézség, súlyos esetben

3 *Is Drinking Blood Dangerous?* (2016. 08. 03). Letöltés dátuma: 2023. 12. 14., forrás: Labmate: <https://www.labmate-online.com/news/news-and-views/5/breaking-news/is-drinking-blood-dangerous/39660>.

4 *Veszélyes lehet a disznóhús? A trichinellozis betegség.* (2014. 08. 17). Letöltés dátuma: 2024. 02. 29, Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal (Nébih). Forrás: Webbeteg: <https://www.webbeteg.hu/cikkek/eloskodok/10301/trichinellozis-tunetek-fertozes>.

izom- és légzésbénulás. A botulizmus megjelenése azonnali orvosi beavatkozást igényel, mivel a súlyosabb esetek halálos kimenetelűek is lehetnek.⁵

Más források arra hívják fel a figyelmet, hogy a disznóhús káros hormonokat, zsírokat tartalmazhat, ami bőrproblémákhoz, ízületi gyulladásokhoz és hormonális elváltozásokhoz vezethet. A disznóhús magas zsírtartalma hozzájárulhat az elhízáshoz is.⁶

Egyes állítások szerint a sertések emésztőrendszere nem hatékonyan távolítja el a mérgeanyagokat, mivel az emésztésük rövidebb idő alatt zajlik, mint a kérődzők. Ez a mérgeanyagok felhalmozódásához vezethet a disznó belső szerveiben és zsírszövetjeiben. A disznók a verejtékmirigyek hiánya miatt nehezebben méregtelenítik a szervezetüket, ami szintén hozzájárulhat a mérgeanyagok felhalmozódásához.⁷

Fontos megjegyezni, hogy ezek az állítások bizonyos esetekben eltúlzottak vagy vitatottak lehetnek, és a disznóhús fogyasztásának kockázatai jelentősen csökkenthetők megfelelő higiéniai eljárásokkal és alapos hőkezeléssel. A sertéshús fogyasztását tekintve az Újszövetség a nemzetek számára nem ír elő tilalmat ezzel kapcsolatban. Ezt támasztja alá az a jeruzsálemi tanácskozás is, amelyen az Ószövetség törvényeinek alkalmazását vitatták meg a gyülekezet előljárói. Csupán négy előírást emeltek ki a nemzetekből megtért hívők számára: a vér fogyasztásának tilalmát, a fulladásban elhullott állatok húsának kerülését, valamint a bálványimádással és a paráznasággal szembeni tartózkodást (Apostolok cselekedetei 15:20). Azonban véleményünk szerint az étkezéssel kapcsolatban mégis a mértékletesség a legfontosabb.

Az Ótestamentum törvényei számos specifikus előírást tartalmaznak, amelyek az ókori izraeliták egészségvédelmét szolgálták, különös tekintettel a betegségek terjedésének megelőzésére. Az izraeliták akkoriban még nem ismerték azokat az orvosi magyarázatokat, amelyeket a modern tudomány ma már ismer. Mózes, hítünk szerint Istentől ihletett olyan utasításokat adott nekik, amelyek a tisztaságra

5 Botulizmus – a legsúlyosabb ételmérgezés. Letöltés dátuma: 2024. 03. 23., forrás: Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal (Nébih): <https://portal.nebih.gov.hu/-/botulizmus-a-legsulyosabb-etelmergezes>.

6 Néhány ok, amiért nem szabad disznóhúst fogyasztani. Ez a legkárosabb hús! (2017. 01. 20). Letöltés dátuma: 2024. 02. 29, forrás: Filantrópikum: <https://filantropikum.com/par-ok-amiert-nem-szabad-disznohust-fogyasztani-ez-legkarosabb-hus/>.

7 Érdekes tények a disznóhús fogyasztása ellen (2015. 11. 07). Letöltés dátuma: 2024. 02. 29, forrás: Agrárodal: <https://www.agraroldal.hu/disznohus-fogyasztasa.html>.

és a betegek karanténba helyezéseire vonatkoztak, így hozzájárulva a közösség védelméhez.

Íme néhány példa a Biblia által adott egészségvédelmi utasításokra:

- ◆ A holttestek kezelésére vonatkozó szabályok, amelyek a tisztátalanság elkerülését és a fertőzések megelőzését szolgálták (Mózes III. könyve 19:11-13).
- ◆ A Mózes által megfogalmazott előírások, amelyek a leprások és egyéb fertőző betegségekkel küzdők elkülönítését szabályozzák, korai példái a fertőzési kockázatok kezelésének. Ezek az intézkedések a karantén alapelveit és a fertőző betegségek terjedésének megakadályozására irányuló stratégiákat tükrözik, amelyek későbbi egészségügyi gyakorlatokban is megjelentek (Mózes III. könyve 13:15).
- ◆ A betegek ruházatának, testének és ágyneműjének tisztítási útmutatója, ami a fertőzések ellenőrzésére és megelőzésére irányult (Mózes III. könyve 15:1-12).
- ◆ A tisztátalan állatok érintésének elkerülése, amely a tisztasági szabályok és étkezési előírások részeként jött létre (Mózes III. könyve 11:26-27).
- ◆ Mózes az emberi hulladék kezelésére vonatkozó utasításokat is megfogalmaz, amelyek a közegészségügyi és higiéniai elvek fontosságát hangsúlyozzák. Ez az irányelv a széklet biztonságos és higiénikus eltávolításának szükségességét emeli ki, ami a közösség egészségének megőrzésében kulcsfontosságú szempont (Mózes V. könyve 23:12-13).

Ezek az irányelvek különlegessé tették az izraelitákat más népekhez képest és véleményünk szerint hozzájárulhattak számos fertőző betegség terjedésének megakadályozásához, vagyis ezen utasítások Isten gondoskodását tükrözték az izraeliták testi egészségének megőrzése érdekében.

Czingel Szilvia észrevételei szerint a rituális tisztálkodás az ókori zsidó közösségekben nem csupán vallási szokás volt, hanem valós higiénés normák betartásával is együtt járt. Ez a gyakorlat különösen a járványok idején vált látványossá, mivel a tisztaságra való nagyobb hangsúly jelentősen csökkentette a megbetegedések számát. Ez a jelenség a későbbi zsidó gettóknban is megfigyelhető volt, ahol a járványok alatt sokkal kevesebb betegség fordult elő. Ez a feltűnő különbség sajnálatos módon azzal járt, hogy a környező közösségek gyakran bűnbaknak tekintették a zsidókat, vádolva őket a kutak megmérgezésével. Ez a megalapozatlan vád a középkor és az újkor folyamán számos tragikus pogromhoz vezetett. E példa rávilágít

arra, hogy a higiéniai szokások és a társadalmi megítélés közötti összefüggés milyen mélyen gyökerezik a történelemben (Czingel, 2020).

A Biblia számos más példát és tanítást is tartalmaz a testi és lelki egészség összefüggéséről. Ma már kiderült, hogy számos fizikai tünet mögött lelki okok állnak. Ezeket nevezzük pszichoszomatikus betegségeknek. Dr. Rajna Péter kifejti, hogy a test és a lélek szorosan összekapcsolódik, a fizikai és a lelki zavarok egymást kölcsönösen befolyásolják. Ez különösen fontos a komplex, egyszerre szomatikus és pszichiátriai jellegű betegségek kezelésében, amikor ezek a kapcsolatok a kórtörténetből általában könnyen felismerhetők, és meghatározzák a kezelési stratégiákat (Rajna, 2021).

Talán nem véletlen, hogy a lélek és a test ilyen jellegű kölcsönhatására már több ezer évvel ezelőtt felhívta a figyelmet a Szentírás a következő szavakkal: „A vidám elme jó orvosságul szolgál; a szomorú lélek pedig megszáraztja a csontokat.” (Példabeszédek könyve 17:22-25)

Jézus tanításaiban kiemelkedő helyen áll a lelki-szellemi kiegyensúlyozottság fontossága, ami a szeretet, megbocsátás és a belső béke elérésére épül. Például a Máté evangéliumában (22:39) arról beszél, hogy szeressük felebarátunkat, mint magunkat, ami szerintünk az empátia és az önzetlenség alapja. Ezenkívül a megbocsátás jelentőségét is hangsúlyozza (Máté 6:14), ami segít megszabadulni a sértettségtől és haragtól. Azt is tanítja, hogy ne aggódjunk feleslegesen a jövő miatt (Máté evangéliuma 6:34), így tudjuk a belső nyugalmost megteremteni. Ezek a tanítások, valamint más mentálhigiénés elvek segítenek a lelki egyensúly és a belső béke elérésében. Véleményünk szerint Jézus üzenetei, mint például a szeretet, megbocsátás és az aggodás elkerülése, fontos útmutatást nyújtanak ahhoz, hogy életünket harmonikusabbá és értelmesebbé tegyük, ez pedig mint fentebb láttuk, hozzájárul fizikai állapotunk javulásához is.

A PROTESTÁNS HIT ÉS A SZENTÍRÁS

A protestáns hit hangsúlyozza a Biblia elsődlegességét a hit és erkölcs kérdéseiben, valamint a „megigazulás hit által” elvét, amely szerint az emberi üdvözülés Isten kegyelmén keresztül a hiten alapul és nem a cselekedeteken. Ez a vallási mozgalom a személyes hit és az egyházi hagyományok, szertartások helyett a személyes kapcsolatot helyezi előtérbe Isten és az ember között (Reuss, 1996).

A reformáció hatása a hétköznapi életben számos formában megnyilvánult. Egyrészt a személyes hitélet és a Biblia anyanyelven való olvasásának hangsúlyozása

révén nőtt az írni-olvasni tudás és az oktatás jelentősége (Birkás, 2015: 29-30). Másrészt a protestáns etika, amely a munka és a felelősség értékét hangsúlyozta, pozitívan befolyásolta a gazdasági magatartást és a társadalmi fejlődést. Emellett a protestáns hívők gyakran elutasították a pazarló életmódot és a túlzott külsejű vallási szertartásokat, helyette az egyszerűsége és praktikumra törekedtek mindennapi életükben és vallási gyakorlatukban. Az egyházi és állami hatalom szétválasztásának elve is hatással volt a társadalmi és politikai rendszerekre, előmozdítva a modern demokratikus és polgári jogok kialakulását (Kovács, 2004: 121).

Dr. Magyar László András szerint a középkori keresztény számára az egészség időnként veszélyesnek („perniciosának”), a betegség pedig üdvösnek („salutarisnak”) tűnhetett. Ebben az időszakban az egészség és a betegség erkölcsi értéket és üzenetet kapott: a betegséget nem életmódbeli hibák következményeként, hanem erkölcsi bűnök büntetéseként vagy lelki próbatételként, az üdvözülés felé vezető út egyik állomásaként értelmezték (Magyar, 2023: 242). Továbbá Magyar azt is megjegyzi, hogy a kora kereszténység idején, annak minden kettősségével, az orvoslás megtalálta a helyét, hiszen a gyógyítás mindig is tiszteletreméltó tevékenység volt, Krisztust, az „arkhijatrosz”-t, azaz a „Christus medicus”-t követve. A medicina elméletét azonban bonyolultabban értelmezték, tekintettel az antik tudomány materialista alapjaira és a keresztény értékrendre, ahol az egészség elsősorban a lelki jólétet jelentette. Caroline Walker Bynum „The Resurrection of the Body in Western Christianity, 200–1336” című könyvében azt elemzi, hogy a keresztény értékrend szerint az egészség szorosan összefügg a lelki jóléttel, túllépve az antik tudomány materialista szemléletén. Bynum bemutatja, hogy a keresztény gondolkodásban az egészség és a betegség fogalmai mély spirituális jelentéssel bírnak, összekötve a testi állapotot az örök üdvösséggel és a lelki állapottal (Walker Bynum, 1995). Bár az egészséget fontosnak tekintették, a testi egészség a kollektív értékrendben háttérbe szorult, különösen a dietetikában, ami az egész életmód szabályozására törekedett. Az orvostudománynak ezért igazolnia kellett értékeit és céljait a keresztény környezetben, bizonyítva, hogy összeegyeztethetők a vallási értékekkel (Magyar, 2023: 243).

A második évezred közepén a társadalom minden szegmensében megvolt a törekvés egy nagyobb változásra. Talán nem véletlen, hogy ebben az időszakban a vallási megújulással együtt jelentős gazdasági, társadalmi, politikai és technológiai megújulás is zajlott. Max Weber kiemelten foglalkozik ezzel a kölcsönhatással „A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme” című művében. Magyar is ezt a kölcsönhatást támasztja alá tanulmánya összegzésében, ugyanis véleménye szerint

„[...] a 16. századi protestáns orvosok teremtették meg a mai egészségszemléletünk alapjait, és ők nyitották meg az utat a mai mindent elsöprő egészségkultusz és egészségipar előtt.” Ugyanakkor Sebestyén Jenő, ismert református teológus szerint „sohasem szabad szem elől téveszteni és elfelejteni azt a nagy gondolatot, hogy a kálvinizmus elsősorban nem nemzetmentő szociológia, nem kultúrfilozófia, nem politika, hanem vallás, a kereszténység legtisztább formája, és minden egyéb értéke csak ez után és ebből következik, de viszont az összes többi értéknek azután a világon mindenütt, minden nemzet életében egyforma következetességgel belőle kell következnie.” (Sebestyén, 191(?): 5)

Martin Luther

Mielőtt rátérnénk a protestáns hitű orvosok meglátásaira és vívmányaira, kiemelten fontosnak érezzük, hogy felhívjuk a figyelmet Luther Márton néhány meghatározó gondolatára, mivel ezek a nézetek hozzájárulhattak és inspirációul szolgálhattak az egészségügyi szakemberek munkásságához.

Luther Márton gondolkodása a közegészségügyről és a járványokról jól nyomon követhető levelezéséből. Például Luther Georg Spalatinnak írt, 1527. augusztus 19-én kelt levelében leírja a pestisjárvány kitörését Wittenbergben. Megemlíti több személy halálát, majd megjegyzi, hogy egyesek megtagadták az orvosi kezelést, ami a szükségtelen halálukhoz vezetett. Luther Márton a pestisjárvány által kiváltott pánik idején hűségét és elkötelezettségét mutatja ki Wittenberg városa iránt, hiszen nem hagyja el lakóhelyét (Csepregi, 2013: 464). Ezzel a döntésével nemcsak közösségéhez való ragaszkodását és hitét hangsúlyozza a nehéz időkben, hanem egyben példaként is szolgál segítőkészségével és empátiájával, mely a szenvedőkkel való mély együttérzést tükrözi.

Luther Márton egyik gyakran emlegetett levele – melyet a Covid-19 járvány tett különösen időszerűvé – John Hess számára íródott. Ebben a levélben Luther kiemelten hangsúlyozza a keresztény hit fontosságát, miközben határozottan felhívja a figyelmet az elővigyázatosságra és a járvány idején alkalmazandó alapvető higiéniai szabályok szigorú betartásának jelentőségére:

„Imádkozni fogok Istenhez, hogy kegyelmével őrizzen és védjen meg bennünket. Magam pedig fertőtlenítek, frissen tartom a levegőt, gyógyszert adok be (másoknak) és azt magam is beveszem. Amikor nem szükséges a jelenlétem elkerülöm a helységeket és az embereket, nehogy engem is megfertőzzön (ez a kór), majd pedig hanyagságom másokat megfertőzzön, ami esetleg halálukhoz vezethet. Ha Isten el

akar vinni, megtalál engem. Legalábbis azt teszem, amit Ő rám bízott, és nem vagyok felelős sem a saját halálomért, sem mások haláláért. De ha a szomszédom rám szorul, akkor sem az embereket, sem a helyeket nem kerülöm el, hanem szívesen meglátogatom és segítek neki – ahogy már elhangzott. Íme, ez egy igaz és Isten-féltő hit, amely nem vakmerő, se nem meggondolatlan és nem is kíséri az Istent.” (Tappert, 1955: 242)⁸

Luther ezzel kiemeli a – járvány idején való – gyakorlati és felelős cselekvés jelentőségét, mint például a fertőtlenítést, a levegő frissességének megőrzését, a gyógyszerek használatát, valamint az emberek és nyilvános helyek kerülését, amikor a jelenlétük nem szükséges.

A PROTESTÁNS HITŰ ORVOSOK ÁLLÁSPONTJA

Philip Melanchthon

Philip Melanchthon⁹, a reformáció kiemelkedő alakja, 1497-ben született Baden területén. Akadémiai pályafutása során a Heidelbergi és a Tübingeni Egyetemre járt, ahol a görög nyelv és a bibliai tanulmányok területén mélyítette tudását. Az 1518-as évben Melanchthon megismerkedett Luther Mártonnal, ami egy életre szóló együttműködés kezdetét jelentette. Lutherrel és más reformátorokkal együtt Melanchthon fontos szerepet játszott a protestáns egyház létrejöttében. Innovatív megközelítéseivel, főleg az oktatás területén, különösen Szászországban, mintát teremtett, amelynek hatása Németországon túlmutatva más régiók iskolai és egyetemi oktatását is formálta (Richard, 1898).

Philipp Melanchthon munkásságának egyik kevésbé ismert aspektusa az orvostudomány iránti érdeklődése volt. Már az első két megmaradt orvosi beszédében, az „Encomium”-ban és a „Lausmedicinae”-ban, rámutat az orvostudomány Isten általi ajándék jellegére. Ezek a beszédek kiemelik, hogy az orvostudomány megvetése nemcsak butaság, hanem a kegyesség hiányát is mutatja. Melanchthon szerint az orvostudomány kiemelt jelentőséggel bír, mivel az emberrel, Isten legkiváltságosabb teremtményével foglalkozik. Különös hangsúlyt helyez az anatómiára, amit az orvostudomány alapkövének tekint (Hofheinz, 2001: 74-75).

⁸ A szerzők fordítása

⁹ (1497-1560)

Melanchthon, aki Luther harcostársaként és az első protestáns hitvallás, a *Confessio Augustana* szerzőjeként vált ismertté, az iskola- és egyetemi reformok terén is kitűnt. A „De anima” című antropológiai munkájában, amely az arisztotelészi fizika tanulmányozásából született, részletesen bemutatja az univerzális anatómiát. E munkájában dolgozta ki lélekelméletét, amit akár „keresztény pszichológiának” is nevezhetünk. Ennek a munkának a második kiadása különösen érdekes, mivel Melanchthon az elsők között vett át alapvető anatómiai újításokat Vesalius anatómiájából Németországban (Richard, 1898).

Johannes Bugenhagen

Johannes Bugenhagen¹⁰ a pomerániai hercegségben, Wollinban (ma Wolin) született 1485-ben. 1502 és 1504 között művészetet tanult a Greifswaldi Egyetemen, majd Treptowban (ma Trzebiatów) a helyi iskola rektora lett, később pedig pappá szentelték. 1517-ben Johann Boldewan apát meghívta őt a belbucki apátságba bibliai előadónak. Ott kezdte meg Pomeránia történetének megírását latin nyelven, majd amikor 1520-ban találkozott Luther teológiájával, radikálisan megváltoztatta nézeteit, és 1521-ben a reformáció támogatójaként Wittenbergbe költözött.¹¹

A 16. századi Európában Luther és barátja, Johannes Bugenhagen előremutató változásokat hoztak az egészségügy terén. Bugenhagen új módon osztotta fel a templomi adományokat, elérve, hogy azok egy része közvetlenül a szegényeket segítse. Ezzel szembehelyezkedett a korabeli vallási gyakorlatokkal, amikor a pénz nagy részét az üdvösség megszerzésére fordították (lásd: búcsúcédulák – amelyek bevételéből a Szent Péter Bazilika építésének költségeit fedezték). Az általa kezdeményezett reformokban kiemelt helyet kapott a szegények és a betegek támogatása, különösen a váratlan helyzetekben, mint amilyenek például a járványok vagy a szülési vészhelyzetek.¹²

A lelkes figyelme kiterjedt a bábaasszonyokra, az ápolásra és a kórházakra is. Kiemelte a bábaasszonyok szerepének fontosságát, hangsúlyozva, hogy képzettek és megbízhatóak legyenek. Ezzel a bábaasszonyok először váltak hivatalosan elismertté. A kórházakat a városoktól távol, különleges ellátást nyújtó helyekként

¹⁰ (1485–1558)

¹¹ Wikious.com: Johannes Bugenhagen. Letöltés dátuma: 2023.12.15, forrás: wikious.com: https://wikious.com/en/Johannes_Bugenhagen.

¹² Wikious.com: Johannes Bugenhagen. Letöltés dátuma: 2023.12.15, forrás: wikious.com: https://wikious.com/en/Johannes_Bugenhagen.

alakították ki, ahol a járványos megbetegedések áldozatait kezelték, és ahol a különböző fertőző betegségekre, mint például a szifiliszre vagy a himlőre specializáltak magukat. Bugenhagen javasolta az egyházi tisztségviselőknek és azoknak, akik adományaikkal szeretnék támogatni az egészségügyet, hogy látogassanak el a kórházakba, szembesüljenek közvetlenül a betegségek valós hatásaival (Ping, 2011). Ezzel a tanáccsal valószínűleg az volt a célja, hogy az egyházi vezetők és adományozók személyes tapasztalatokat szerezzenek a kórházi ellátás és a betegek helyzetéről. Ezáltal ők maguk is megláthatták, milyen sürgős szükség van a kórházi ellátás fejlesztésére és a közegészségügyi reformok támogatására, valamint meggyőződhetnek arról, hogy a pénzüik jó helyre kerül. A személyes tapasztalatok erősebb elköteleződést és támogatást válthattak ki, és hozzájárulhattak egy átfogóbb és hatékonyabb egészségügyi rendszer kialakításához.

Andreas Vesalius

Andries van Wesel¹³, aki később Vesalius néven vált ismertté, 1514. december 31-én született Brüsszelben, Anders van Wesel és Isabel Crabbe gyermekeként. Családjában hagyománya volt az orvoslásnak, hiszen dédapja és nagyapja is az orvostudomány területén tevékenykedtek. Anders van Wesel apja, aki gyógyszerész volt, arra bátorította Vesaliust, hogy kövesse a családi hagyományt, és lépjen orvosi pályára. Andreas Vesalius 1528-ban kezdte meg felsőoktatási tanulmányait a Leuveni Egyetemen. Eredetileg a művészetekkel foglalkozott, de miután apját kinevezték V. Károly szolgálatába, az orvostudomány felé fordult. 1533-ban Párizsba költözött, s a helyi egyetemen orvosi képzésbe kezdett (Barr, 2015: 1370).

Habár Vesaliusról nagyon nehéz megállapítani vallási hovatartozását, az tény, hogy fiatal korában nagy hatást gyakorolt rá a Közös Élet Testvérei közösség. Ez egy olyan jámbor életmódot és dogmatikus megközelítést szorgalmazó csoportosulás volt, amelyet egyes történészek szerint előkészítő lépésként értékelhetünk a protestáns reformáció felé. Ez a mozgalom a tizenötödik században terjedt el Németország déli és nyugati részein, és hatással volt a protestáns reformátorokra, köztük Luther Mártonra és Kálvin Jánosra is.¹⁴ Ebből kifolyólag a protestánsok előszeretettel hivatkoznak rá. Dr. Szállási Árpád szerint a kapcsolat a modern

13 (1514–1564)

14 *The Illustrated Human: The Impact of Andreas Vesalius* (2022). Letöltés dátuma: 2023. 12. 15., forrás: University of Cincinnati Libraries: <https://libapps.libraries.uc.edu/sites/s/illustrated-human/page/biography>.

nyomdagépeknek (is) köszönhető: „A reformáció pozitív effektusa a medicinára főleg a könyvkiadás terén mutatkozott meg. A brüsszeli születésű Andreas Vesalius boncoláson alapuló, hiteles anatómiája, Kalkar híres illusztrációival 1543-ban hagyta el a bázeli Oporinus nyomdát, amikor Bécs hírt adott Esztergom elestéről.” (Szállási, 2017)

Részletes anatómiai illusztrációit hat nagy fametszeten keresztül osztotta meg, az 1543-ban Bázelen kiadott, „Az emberi test felépítése” című munkájában tette közzé őket. Művét V. Károly német-római császárnak ajánlotta, aki udvari orvosává nevezte ki őt. Vesalius, a tudományos boncolások és részletes illusztrációk révén, rámutatott a korábbi tévedésekre, és új megállapításokat tett az emberi test működésével kapcsolatban, ilyen például a szívműködés és a pulzus funkcionális összefüggése, új szintre emelve ezzel az anatómia tudományát, ok-okozati összefüggésbe helyezve az anatómiai képleteket és funkciókat. Munkássága jelentős hatást gyakorolt a biológia és az orvostudomány fejlődésére.¹⁵

Sir Thomas Browne

Thomas Browne¹⁶ 1605-ben született Londonban. A „sola fide” vagy „csak a hit által” elvét vallotta, amely szerint az Istenbe, Jézusba és a feltámadásba vetett mély hit elegendő a bűnök megbocsátásához és a lélek üdvözüléséhez. Browne a pokol létezését és az utolsó ítéletet is elfogadja, egy eszkatologikus világnézetet hirdetve, amelyben Krisztus második eljövetelkor Isten minden embert megítél. Emellett a tudomány és a vallás területének szigorú elválasztását, az empirizmus és a megfigyelés fontosságát hangsúlyozza. Ugyanakkor az orvostudományt erkölcsi törekvésnek tekinti, amely az együttérzésen alapul, s az őszinteség és az együttérzés fontos erényeit emeli ki az orvosi gyakorlatban.¹⁷

Thomas Browne, akit leginkább az orvostudomány területén ismerünk, sokoldalú író is volt. „Religio Medici”¹⁸ című művét magáncélra írta, amely kézirat formájában vált ismertté, és később nyomtatásban is megjelent. A mű széles körű

15 *The Illustrated Human: The Impact of Andreas Vesalius* (2022). Letöltés dátuma: 2023. 12. 15., forrás: University of Cincinnati Libraries: <https://libapps.libraries.uc.edu/sites/s/illustrated-human/page/biography>.

16 (1605-1682)

17 *Religio Medici* (dátum nélkül). Letöltés dátuma: 2024. 01 02, forrás: SuperSummary: <https://www.supersummary.com/religio-medici/summary/>.

18 „Egy orvos vallása”

dicséretet és bírálatot is kapott, sőt a Vatikán a tiltott könyvek listájára is helyezte. Browne kifejezte a vallási toleranciáját más hitek iránt, miközben ragaszkodott saját protestáns meggyőződéséhez, hangsúlyozva a keresztény szeretet fontosságát más hívőkkel szemben. A könyv Európa-szerte nagy népszerűsége tett szert, és jelentős hatást gyakorolt későbbi írókra és gondolkodókra (Kaveney, 2013). Browne filozófiájának központi eleme a tudomány és a vallás közötti különbségtétel fontossága volt, hangsúlyozva az orvosi hivatásban a betegek vallási és filozófiai nézeteinek tiszteletben tartását. Ez a fajta vallási tolerancia pedig ellenezte az akkor jellemző vallási erőszakot és intoleranciát.

Edward Browne

Edward Browne¹⁹ 1644-ben született Norwich városában, Angliában. Apja a fent említett Sir Thomas Browne volt. Orvosi ismereteit az Oxfordi Egyetemen és Londonban szerezte. 1668 és 1673 között jelentős utazásokat tett Európában, többek között Franciaországban, Itáliában, Hollandiában, Németországban, Ausztriában, Magyarországon és Törökországban. Utazásai során szerzett tapasztalatairól írt könyvei révén vált ismertté. Nap mint nap elmélyedt az anatómiában, botanikai ismereteket sajátított el, apja könyvtárában pedig az orvoslás tudományával, irodalommal és teológiával foglalkozott, valamint rendszeresen találkozott betegekkel. 1667-ben választották meg a Királyi Társaság tagjának²⁰, 1675-ben pedig az Orvosi Kollégium²¹ munkatársává. Browne a Fleet Street-i Salisbury Courtban lakott, és II. Károly király személyi orvosa lett (Wyat, 2021).

Az anatómiai tanulmányok iránti elkötelezettségét jól példázza különféle állatok boncolásának gyakorlata. 1664. január 1-jén feldarabolta egy bika szívét, majd egy kutyát és más állatokat boncolt fel. Az összehasonlító anatómia korai megismerése aláhúzza a tanulás módszeres megközelítését, amely a gyakorlati tapasztalatokat ötvözi a tudományos tanulmányokkal (Levental, 1982: 220).

Nyilvánvaló az érdeklődése a fürdőterápiák és gyógyászati vonatkozásaik iránt a különféle európai gyógyfürdőről szóló részletes leírásaiból. Megfigyelései, habár nem tartalmazzak alapos orvosi elemzést, történelmi beszámolót nyújtanak a fürdők terápiás használatáról a 17. századi Európában. Külön figyelmet szentel a budai (ma Budapest) luxusfürdőknek.

19 (1644–1708)

20 Fellow of the Royal Society.

21 College of Physicians.

„Budán az akkor még nagyrészt törökök uralma alatt álló magyar fővárosban Browne szerint Európa legszebb fürdői voltak, mind a források minőségét mind az épületek pompáját tekintve.” (Levental, 1982: 227) Továbbá megemlíti az itt levő tágas helyiségeket, valamint az igen hasznos masszázstechnikát, kiemelve a fürdők társadalmi és egészségügyi jelentőségét.

1669-ben Magyarországon felkereste az úrvölgyi, a Besztercebányától 2 km-re lévő rézbányát.²² Ezen utazás, valamint több európai bánya megismerése után készített elemző tanulmányában egy különösen lényeges problémára irányította a figyelmet: rámutatott a bányászok higanyal szembeni kitettségének jelentős egészségügyi kockázataira (Levental, 1982: 230).

Paracelsus

1493-ban született Philippus Aureolus Theophrastus Bombastus von Hohenheim²³ néven Svájcban. Ő volt korának az egyik legbefolyásosabb orvosa. Úttörő szerepet játszott az orvostudományban, különösen a gyógyszerészet és a toxicológia területén. Szakított a korabeli orvosi hagyományokkal és gyakorlatokkal, helyette a természeti gyógymódokra és a betegek megfigyelésére alapozott gyógyítást preferálta. Paracelsus munkássága nagymértékben elősegítette az orvostudomány modernizálását.²⁴

Paracelsus azzal, hogy a betegségeket fizikai és lelki eredetűekre osztotta, előre jelezte a pszichoszomatika tudományának kialakulását. Az egészség és betegség megértésében öt különböző „entitást” (ens) különböztetett meg, amelyek a test és a lélek különböző aspektusait támadják meg (Madarász, 2020: 22). Kémiai

22 Tapasztalatait a londoni *Philosophical Transactions* folyóiratban publikálta. A bányában töltött ideje során Browne különböző ásvány- és kőzetmintákat gyűjtött, melyek később az angliai gyűjtemények részévé váltak. Browne megfigyelései és gyűjtései értékes hozzájárulást jelentettek a 17. század végi földtudományok fejlődéséhez. Az úrvölgyi bányáról készített leírásai a tudományos közösség számára fontos információkat tartalmaztak a bányászati módszerekről és az ásványok tulajdonságairól (Kázmér, 2004). Az ilyen utazásain tett megfigyelések értékes betekintést nyújtottak a 17. századi földrajzi és természeti körülményekbe, valamint az akkori orvosi gyakorlatokba és a bányászat állapotába. Browne munkái fontos forrásul szolgáltak a későbbi tudósok és utazók számára.

23 (1493–1541)

24 *Paracelsus rejtélyes élete és halála.* (2016. 09. 27). Letöltés dátuma: 2024. 01. 03., forrás: Házipatika: https://www.hazipatika.com/eletmod/tudomanyos_erdekessegek/cikkek/paracelsus_rejteyles_elete_es_halala.

alapú terápiáinak reformere volt, hangsúlyozva a kémiai anyagok tisztított, finomabb formáinak gyógyászati alkalmazását. Ez a koncepció megnyitotta az utat nemcsak a növényi alapú gyógymódok felhasználása felé, hanem az ásványi és kémiai eljárásokkal előállított gyógyszerek fejlesztéséhez és azok elsődleges, szájon át történő (per os) gyógyászati alkalmazásához is (Madarász, 2020: 17). Híres mondása, hogy „minden mérég, semmi sem létezik mérgek nélkül, egyedül a dózis teszi, hogy egy dolog mérgező-e” (Madarász, 2020: 24), alapvetően megváltoztatta a gyógyszerészeti szemléletet. Munkásságát gyakran kritizálták ellentmondásossága és szokatlan megközelítései miatt. Néhány kortársa és követője pozitívan értékelt, de mások vegyes vagy negatív véleményt alkottak róla. Carl Jung szerint Paracelsus személyisége és munkássága erős kettősséget mutatott, ötvözve a keresztény orvosi etikát az alkímiai filozófiai nézetekkel (Madarász, 2020: 27).

Paracelsus és a reformáció közötti kapcsolat összetett. Bár Paracelsus nem volt ugyan közvetlen részese a reformáció mozgalmának, de gondolkodásmódja és az akkori egyházi és orvosi doktrínákhoz való bíráló hozzáállása párhuzamot mutat a reformációval. A reformáció korában az egyházi dogmák és a tudományos megközelítések közötti feszültség a társadalomban egyre növekedett. Paracelsus munkássága ebben az időszakban újítónak számított, mivel szembeszállt a korabeli orvosi eljárásokkal, a gyógyítás alternatív módszereit kutatta, ami a reformációhoz hasonló szellemi függetlenséget mutatott.

Mind Paracelsus, mind Martin Luther cselekedetei forradalmi lépéseknek számítottak a saját területükön, mindketten a szélesebb közösség elérését célozták meg. Paracelsus újítása, hogy előadásait német nyelven tartotta a bázeli egyetemen, ugyanolyan forradalmi lépés volt, mint Luther 95 tételének közzététele vagy a Biblia német nyelvre fordítása (Nagy, 2019). Mindkét esetben ez a nyelvi választás lehetővé tette, hogy az ismereteket elérhetővé tegyék a széles néptömegek számára is, nem csupán a latinul beszélő elit számára. Paracelsus és Luther egyaránt bírálta a korabeli intézményesített rendszereket, s mind az orvostudomány, mind az egyház tekintetében mindketten jelentős változásokat generáltak.

Vallás és tudomány összefonódása: Jürgen Helm tanulmánya a 16. századi anatómiai oktatásról

Fontosnak tartjuk kiemelni még Jürgen Helm munkáját is. Az „Ingolstadt Anatomy” című tanulmányában Helm azt vizsgálja, hogy a vallási meggyőződés miként befolyásolta a 16. századi anatómiai oktatást. Részletesen elemez egy történelmi

esettanulmányt, amely a vallás és az orvostudomány kapcsolatát vizsgálja a 16. századi Németországban. Fókuszában az Ingolstadti és a Wittenbergi Egyetem anatómiai oktatásának összehasonlítása áll, kiemelve, hogyan befolyásolta a vallási hovatartozás a tudományos oktatást és kutatást.

A tanulmány rámutat, hogy az egyes egyetemek hogyan alkalmazkodtak az uralkodó vallási nézetekhez, és hogyan befolyásolták ezek az anatómiai ismeretek terjesztését és elfogadását. A tudomány és a vallás összetett és változó kapcsolatát tárja fel a reformáció korában. Kiemeli, hogy a Wittenbergi Egyetem lutheránus, az Ingolstadti Egyetem pedig katolikus orientációjú volt. Arra is rámutat, hogy a két egyetem hogyan közelítette meg az anatómiai tudást, a tudományos és teológiai kapcsolatokra összpontosítva. Wittenbergben az anatómiai oktatást nagyobb mértékben integrálták a teológiai és filozófiai keretbe, Ingolstadtban viszont kevésbé volt jellemző ez az integráció (Helm, 2001).

ÖSSZEGRZÉS

Véleményünk szerint a reformáció, amelyet Martin Luther indított el, nem csupán a vallásos hitet reformálta meg, hanem egy új egészségügyi gondolkodásmódot is teremtett. Luther és követői hangsúlyozták az egyénnek a saját egészségéért való felelősségét, ami egy új hozzáállást képviselt a korábbi, inkább kollektív és vallásos alapon meghatározott egészségfelfogáshoz képest, ami sokszor a babonassággal keveredve, inkább a kuruzsláshoz hasonlított, mintsem az orvosláshoz.

A korai protestáns orvosok (vagy azok, akikre a reformáció hatást gyakorolt) olyan újításokat vezettek be az egészségügyben, amelyek a kísérletezésre és az empirikus megfigyelésekre támaszkodtak. Ezek a módszerek váltak az alapjává a modern orvostudománynak. Ezzel párhuzamosan a protestáns vallású közösségek aktívan részt vettek az egészségügyi szolgáltatások megszervezésében és finanszírozásában, különösen a missziós tevékenységeken keresztül. Ezt a gondolkodásmódot és tevékenységeket ma már szinte minden keresztény vallási irányzat magáévá tette.

Az egészségügy és a vallás kapcsolatának vizsgálata különösen fontos a protestantizmusban. Az egyéni lelkiismeret és döntési szabadság hangsúlyozása a protestáns etikában erősen befolyásolja ezeket a területeket.

Összefoglalva: a protestantizmus jelentős és sokrétű hatást gyakorolt az egészségügyre a történelem során, az etikai kérdésektől kezdve a gyakorlati orvoslásig. A 16. és a 17. századi reformátorok nemcsak a vallási életre hatottak ki, hanem az

orvoslásra is, ha néha csak közvetett módon is. Véleményünk szerint azonban ez így van rendjén, nyitottnak kell lenni korunk felfedezéseire, a közgondolkozásra pozitívan kihatókra, még akkor is, ha azok képviselőivel nem értünk egyet valási szempontból. A nyitottság és a befogadás az, ami előre mozdítja az emberi társadalmat.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BARR, Justin (2015): The anatomist Andreas Vesalius at 500 years old. *Journal of Vascular Surgery* 61 (5): 1370–1374. DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.jvs.2014.11.080>.
- BIRKÁS, Szilárd (2015): A reformáció és annak hatása Európára. In: Birkás Antal (szerk.) *Luther és Kálvin – politika, jog, világi felsőbbség*. Budapest: KDNP Protestáns Műhely, 17–39.
- CZINGEL, Szilvia (2020. 07. 30.). *Kézmosási szokások a bibliában: törvények és hagyományok a zsidó kultúrában*. Letöltés dátuma: 2023. 12. 14., forrás: A medicina története – Semmelweis Egyetem, Népegészségtani Intézet: <https://semmelweis.hu/medicinatortenet/2020/07/30/kezmosasi-szokasok-a-bibliaban-torvenyek-es-hagyomanyok-a-zsido-kulturaban/>.
- CSEPREGI, Zoltán (2013): *Luther válogatott művei 7. Levelek*. Budapest: Luther Kiadó.
- HELM, Jürgen (2001): Protestant and Catholic Medicine in the Sixteenth Century? The Case of Ingolstadt Anatomy. *Medicinal History* 45 (1): 83–96.
- HOFHEINZ, Ralf-Dieter (2001): *Melanchthon und die Medizinim Spiegel seiner akademischen Reden*. Herbolzheim: Centaurus Verlag and Media UG.
- KAVENEY, Roz (2013): Thomas Browne – religion as passion and pastime, part 2: Religio Medici. *The Guardian* May 27, 2013. Letöltés dátuma: 2024. 01. 02., forrás: <https://www.theguardian.com/commentisfree/belief/2013/may/27/thomas-browne-religion-passion-pastime-religion>.
- KÁZMÉR, Miklós (2004): Az úrvölgyi (Zólyom vm.) rézbánya és ásványai 1669-ben. In: Kubassek János (szerk.) *A Kárpát-medence természeti értékei*. Érd: Magyar Földrajzi Múzeum, 193–220.
- KOVÁCS, György (2004): A protestáns etika és a „kapitalizmus szelleme”. In: Czagány László, Garai László (szerk.) *A szociális identitás, az információ és a piac*. Szeged: JATE Press, 105–123.
- LEVENTAL, Zdenko (1982): Medizinisches in den Schriften Edward Brownes (1642–1708). *Gesnerus* 39(2):215–235. DOI:<https://doi.org/10.1163/22977953-03902004>.

- MADARÁSZ, Bálint (2020): Paracelsus – A iatrokémia megjelenése az orvoslásban és a paracelán medicina alapjai = Paracelsus – The appearance of iatrochemistry in medicine and the basics of paracelsic medicine. *Kaleidoscopehistory*, 10 (20): 17–29. DOI: <https://doi.org/10.17107/KH.2020.20.17-29>.
- MAGYAR, László András (2023). A reformáció hatása az egészségszemléletre. In: Forrai, Judit, Krász, Lilla (szerk.) *Élet-Tudomány-Történelem : Tanulmányok az MTA Élettudományok-története Munkabizottság tevékenységéből 2016-2023*, Budapest: Létra Alapítvány, 241-247. DOI: <https://doi.org/10.32558/elet.2023.14>.
- NAGY, Alinda (2019): *Paracelsus – Az új orvoslás oszlopai*. Letöltés dátuma: 2024. 01. 03., forrás: Új Apokalipszis, Filozófiai iskola: <https://www.ujakropolisz.hu/cikk/paracelsus-uj-orvoslas-oszlopai>.
- NENADIĆ, Predrag (dátum nélkül). *Hipertenzija – Povećani krvni pritisak*. Letöltés dátuma: 2023. 12. 14., forrás: Dr. Predrag Nenadić: <https://predragnenadic.rs/hipetenzija-povecani-krvni-pritisak/>.
- OFORI, Jack, HSIEH, Yun-Hwa (2013): Issues Related to the Use of Blood in Food and Animal Feed. *Critical Reviews in Food Science and Nutrition*, 54 (5): 687–695. DOI: <https://doi.org/10.1080/10408398.2011.605229>.
- PING, Elizabeth (2011): *Medicine and the Reformation*. Research paper, Submitted to the Department of History on January 2, 2011. American Public University System, Charles Town. Available on: https://www.academia.edu/467558/Medicine_and_the_Reformation.
- RAJNA, Péter (2021): Pszichoszomatikus tünetek és betegségek: a medicina vakfoltja. *Orvosi Hetilap* 162 (7): 252–261. DOI: <http://doi.org/10.1556/650.2021.32004>.
- REUSS, András (1996): Az evangéliumi szabadság lutheri, bibliai értelmezése. *Lelkipásztor* 71 (11), melléklet, 17–19.
- RICHARD, James William (1898): *Philip Melancthon: The Protestant Preceptor of Germany, 1497–1560*. New York: Putnam's Sons.
- SEBESTYÉN, Jenő (191(?)). *A kálvinizmus és a modern élet*. Budapest: Dunamelléki Református Egyházkerület.
- SZÁLLÁSI, Árpád (2017. 05. 07.). *A reformáció hatása a medicinára*. Letöltés dátuma: 2023. 12. 15., forrás: ekór-lap.hu: <http://archivum.ekor-lap.hu/egeszsegugy/2017/a-reformacio-hatasa-a-medicinara>.
- TAPPERT, Theodore G. (1955): *Luther. Letters of Spiritual Counsel*. Louisville: Westminster John Knox Press.

- TOMONOKÓ, Magdolna (2023. 08 31): A hemokromatózis. Letöltés dátuma: 2023. 12. 14., forrás: Webbeteg: https://www.webbeteg.hu/cikkek/genetikai_betegseg/15082/milyen-betegseg-a-hemokromatozis
- WALKER BYNUM, Caroline (1995): *The Resurrection of the Body in Western Christianity*, 200–1336. New York: Columbia University Press.
- WYAT, Anna (2021). 'Wide Excursions': *Dr Edward Browne (1644–1708) and the Writing of Travel in Restoration England*. Doctoral dissertation. Anglia: University of East Anglia. Available on: <https://ueaeprints.uea.ac.uk/id/eprint/85386/1/Wyatt%20FINAL%20-%20100105939%20-%20Wide%20Excursions.pdf>.

Internetes források

- Botulizmus – a legsúlyosabb ételmérgezés. Letöltés dátuma: 2024. 03. 23., forrás: Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal (Nébih): <https://portal.nebih.gov.hu/-/botulizmus-a-legsulyosabb-etelmergezes>.
- Érdekes tények a disznóhús fogyasztása ellen (2015. 11. 07.). Letöltés dátuma: 2024. 02. 29., forrás: Agrároidal: <https://www.agraroldal.hu/disznohus-fogyasztasa.html>.
- Is Drinking Blood Dangerous? (2016. 08 03). Letöltés dátuma: 2023. 12. 14., forrás: Labmate: <https://www.labmate-online.com/news/news-and-views/5/breaking-news/is-drinking-blood-dangerous/39660>.
- Pár ok, amiért nem szabad disznóhúst fogyasztani. Ez a legkárosabb hús! (2017. 01. 20.). Letöltés dátuma: 2024. 02. 29., forrás: Filantrópikum: <https://filantropikum.com/par-ok-amiert-nem-szabad-disznohust-fogyasztani-ez-legkaro-sabb-hus/>.
- Paracelsus rejtélyes élete és halála. (2016. 09. 27.). Letöltés dátuma: 2024. 01. 03., forrás: Házipatika: https://www.hazipatika.com/eletmod/tudomanyos_erdekessegek/cikkek/paracelsus_rejtelyes_elete_es_halala.
- Religio Medici. (dátum nélkül). Letöltés dátuma: 2024. 01. 02., forrás: Super Summary: <https://www.supersummary.com/religio-medici/summary/>.
- The Illustrated Human: The Impact of Andreas Vesalius (2022). Letöltés dátuma: 2023. 12. 15., forrás: University of Cincinnati Libraries: <https://libapps.libraries.uc.edu/sites/s/illustrated-human/page/biography>.
- Veszélyes lehet a disznóhús? A trichinellózis betegség. (2014. 08. 17.). Letöltés dátuma: 2024. 02. 29., Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal (Nébih) forrás:

Webbeteg: <https://www.webbeteg.hu/cikkek/eloskodok/10301/trichinellozis-tunetek-fertozes>.

Wikious.com: *Johannes Bugenhagen*. Letöltés dátuma: 2023.12.15., forrás: wikious.com: https://wikious.com/en/Johannes_Bugenhagen.

Beérkezés időpontja: 2024. 02. 29.

Közlésre elfogadva: 2024. 05. 02.

IZABELLA SZŰCS KÓSZÓ

M.Th., Research Fellow, Centre for Protestant Studies Gáspár Károli Subotica

CSABA SZŰCS

M.Th., Research Fellow, Centre for Protestant Studies Gáspár Károli Subotica

THE IMPACT OF PROTESTANTISM ON HEALTHCARE

Abstract: The paper demonstrates how the Reformation influenced the development of healthcare in the 16th and 17th centuries. It emphasises that the principles of Protestantism and the correct application of the Bible had a significant impact on health protection and healthcare systems, as well as on replacing medieval religious superstitions with a renewed focus on the Scriptures. The study addresses the relationship between the Bible and health protection, the Scriptural guidelines for a healthy lifestyle, and the connection between physical and mental health. Additionally, the study highlights that although the concept of 'Protestant medicine' does not exist, the fundamental principles of Protestantism and the application of the Bible significantly impacted the evolution of healthcare thinking and practices.

Keywords: Protestantism, healthcare, Holy Bible, Philip Melanchthon, Johannes Bugenhagen, Andreas Vesalius, Sir Thomas Browne, Edward Browne, Paracelsus, Jurgen Helm.